

EGÁN

[Erdélyi Magyar Adatbank]

[V á k á t o l d a l]

3.

„Tenni jelszava volt — s áldásteli élete: munka
Lakhat-e hát nyugalom s béke honában Egán?
Nem — nagy szelleme küzd szakadatlan s érezed él ő...
Majd ha dologra tüzel titkon egy égi erő!”

(1901)

A milleneumi Magyarország sok belső bajtól terhes. Kevesen látják a jólét felszíne alatt a szociális és nemzeti kérdések veszélyes alakulását. Még kevesebben vannak azok, akik testükkel állják a dunamedencei magyar gátat, hogy áldozatos életükkel közvélemény elé vigyék a magyar sorskérdések ügyét. A bőség monopol-kapitalista társadalma elodázza az emberöltővel később összeomlásra vezető bajok orvoslását és a magyar ezredév felszínes csillogásában nem hajlandó tudomást venni a magyar nemzet és a dunai kislelkek közös sorsába ékelődő ellentétekről.

Az első magyar reformnemzedék, mely nem szóval, hanem tettekkel igazolta a Széchenyi-ideált, tudatában volt a dunai magyar egységet sorvasztó problémáknak. Ez a nemzedék nem jelent korosztályt, hanem azoknak a szellemi kiváltságosoknak csoportját, akik évtizedekkel előre látnak. Meglátják a mélyben kavargó veszedelmeket és idején figyelmeztetik a szociális nincstelenek és elhanyagolt nemzetiségek ismeretlen Magyarországra a nemzetet.

A koruk előtt járó férfiak a nemzetpolitika első fejezetét írják. Visszhangtalan kiáltásuk meddő marad a magyar társadalmi berendezkedés végzetes összefüggései miatt, de történelmi jelentésük nem hiábavaló. A Széchenyiek, Darányi Ignácok, Bartha Miklóskok és Egán Edék példája korszakok múltán is történelmi tanulság egy új magyar nemzedék számára, mely nemcsak kimutatni, de megoldani is képes lesz a nemzet kibontakozását elzáró problémákat.

*

Egán Ede nyugati műveltségű, vérbeli reformer volt. Idegenből sarjadt, örök szerelmese ennek a fajnak, mely számára életet betöltő élményt jelentett. Elsők közül való, akik Nyugatról érkezve, felismerik a magyarság dunai küldetését, mint egyetlen megoldást a középeurópai vártán. Nemzetgazdász és szociálpolitikus volt. A Kárpátok íve alatt kialakult Magyarországon az európai fejlődés és béke biztosítékát vélte megtalálni és közéleti szereplése első órájától hangoztatta a Kárpátok gerince alatti népek szociális felemelését, lelki összeforrasztását az államalkotásra hivatott magyarsággal.

Élete¹¹⁹ ennek a küldetésnek jegyében céltudatos, tervszerű munkában zajlott le. Mint nemzetgazdász a magyar mezőgazdaságban rejlő erők teljes kitermelését követelte abba a *népi szellemben*, mely egyedül képes a dunai nemzetek békés együttélését biztosítani.

¹¹⁹ borostyánkői Egán Ede 1851 július 13-án született, meghalt 1901 szeptember 20-án. Írországból származott régi nemesi családból, mely állítólag Pierce Egán híres angol humorista (1772—1849) ágával is rokonságban van. Egán, apja uradalmában Borostyánkőn kezdte gyakorlati működését, miután különböző német és angol főiskolákon közgazdasági oklevelet szerzett. 1880 körül az országos tejgazdaság felügyeletével bízták meg. 1890-ben felesége családi birtokára, Németországba ment, ahonnan a Millenium idején tért vissza. Darányi Ignác, akkori földművelésügyi miniszter korán felismerte rendkívüli szakképzettségét és szervező erejét. Ezért, amikor 1898 tavaszán a magyar kormány elhatározza a kárpátalji földművelő nép gazdasági felemelését célzó hegyvidéki akciót, a hegyvidéki kirendeltség vezetésére Egánt kéri fel. 1898 őszétől 1900 februárjáig zajlik le a hegyvidéki akció első lépése, melyről 1900 február 12-én, Munkácson nagyszabású jelentés keretében számolt be az illetékeseknek. Szövetkezeti mozgalma gyökerében keresztülhúzta azok számításait, akik a terület gazdasági elmaradottságával visszaéltek. Ezért ismételt

Alaplehetőségekből indult ki: földből, állattenyésztésből és szövetkezeti rendszerből. A földkérdés akkor még megmozdíthatatlan problémájának rendezését a nyugati termelésben bevált mintagazdaságok felállításával akarta előkészíteni. A magyar állattenyésztés ügyének kevés hivatottabb szakértője volt mint ő, aki már a hegyvidéki akció előtt olyan eredményeket mutat fel a tejgazdaságok terén, mint senki az ő korában. A szövetkezeti rendszer kiépítésében pedig éppen azon a Kárpátalján végzett korszakalkotót, ahol előtte elképesztő uzsorában összpontosult az a gazdasági kizsákmányolás, amit ezen a területen Egán megjelenéséig valósággal intézményesítettek.

A hegyvidéki akciót, helyesebben a „hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akciót” a földnélküli ruténség állandó nyomora, az egészségtelen hitelviszonyok és az egyre veszedelmesebb formát

életveszélyben forgott, míg 1901 szeptember 20-án rejtélyes körülmények között, golyó oltotta ki életét. Művei: Die milchwirtschaftlichen Bestrebungen in Ungarn (Bréma, 1884), Magyarország tejgazdasági termelésének és kereskedésének mai helyzete (Bp. 1885), Az orsz. tejgazdasági felügyelőség feladatai, eddigi működése és céljai a jövőre nézve (Bp. 1885), Die Hochschule für Bodenkultur in Wien und ihre falschen Propheten (Bp. 1886), Román szomszédaink (Bp. 1886), Románia mezőgazdasági viszonyainak rövid vázlatja (Bp. 1886), Az orsz. tenyészterületek kérdése (Bp. 1887), Feladatunk a dunai hajózásunk és gyárparunk fejlesztése szempontjából (Bp. 1895), Landwirtschaftliche Skizzen aus Ungarn (Berlin, 1898, 177. 1.), A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900 február 12-én tartott értekezletről szóló jelentés (Bp. 1900, 188. 1.), Irodalom: Bartha Miklós: Kazárföldön (Kolozsvár, 1906), Egán-jelentés (Bp. 1900), Bihar Jenő: Egán Edét meggyilkolták (Bp. 1901, 47. 1.).

öltő északamerikai kivándorlás tették szükségessé. A századfordulóig több mint 60.000 rutén hajózott át tengerentúlra, ahol tekintélyes amerikai ruszin telepek létesülnek az idők folyamán. A 90-es években különösen magasra szökik a kivándorlási láz, melynek meggátlására különféle átmeneti intézkedésekkel próbálkoznak a hatóságok. Az első, figyelemre méltó kísérlet Firczák Gyula munkácsi püspök nevéhez fűződik. Egán későbbi kiváló támogatója 1897 március 7-re nyomorenyhítő mozgalom szervezése ügyében meghívja magához Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros képviselőit és feltárja előttük a helyzetet. Ez a Firczák-féle ú. n. rutén akció kimondottan társadalmi jellegű volt. A mozgalom keretében begyűjtött adományok túlnyomó részben a görögkatolikus klérus hozzájárulásaiból folytak be, a világi köröket nem mozdította meg az inségakció első hulláma, mely emiatt nem mutatott fel komolyabb eredményt. Darányi Ignác 1897 őszén ismételten foglalkozik a rutén segélyakcióval, magához kéreti Firczákot és megrendülten vesz tudomást a ruszin nép anyagi romlásáról. Egán ezidőtájt érkezik haza Németországból, ahol mezőgazdasági tanulmányokat folytatott felesége birtokán. Közben Svájcban is járt, ahol különös érdeklődést tanúsít a hegyvidéki gazdálkodás és állattenyésztés ügye iránt. Itthon többször hangoztatja, hogy a magyar állattenyésztést a hegyvidéki legelőkön kell felerősíteni és ezen a gazdasági szemponton túl a határvidékeket bejárva, arra a megállapításra jut, hogy az északkeleti határsávban sürgős gazdasági és politikai beavatkozásra van szükség. Egán elgondolása tehát nemcsak gazdasági óvintézkedés, hanem preventív nemzetmentés. Meg akarta erősíteni az északkeleti végeket és ezért *közgazdász létére* állandóan

foglalkozik nemzetiségi kérdésekkel. Bartha Miklós említi, hogy *nemzetiségi* cikkeinek megírására igen sokszor készítette Egán nemzeti aggódása, aki a századforduló román gazdasági helyzetét vizsgálva, bejósolja, hogy a román szövetkezeteken keresztül kicsúszik a föld az erdélyi kisbirtokos parasztság kezéből, megkezdődik a románság síkvidéki inváziója, a magyar etnikum felszorulása az előbbi helyére. Mindebből nyilvánvaló, hogy Egán reálpolitikus volt a szónak legnemesebb értelmében. Az északkeleti területek gazdasági feljávitásával a magyar állameszme érdekeit kívánta védelmezni az Erdőskárpátoktól az erdélyi havasokig. Bizonyos, ha nem végez vele oly rejtélyes körülmények között a mindmáig gazdátlan golyó, Egán a magyar nemzetpolitika legnagyobb eredményét mutatta volna fel a világháború idejére. Ahogy működése nyomán a kárpátalji nép atyjának, jótevőjének, vezérének nevezte a „ruszin apostolt”, époly döntő gazdasági és politikai eredményeket hozott volna Egán kósza jegyzetekben fennmaradt nagy életerve: az *erdélyi gazdasági rendezés*.

Ebből a nagyszerű programból *alig egy* maroknyi valósult meg. Amikor 1898 március 28-án a beregmegyei szolyvai járásban első szervező ülését tartja az általa irányított hegyvidéki kirendeltség, Egán megállapítja, hogy a Firczák által javasolt országos mozgalom az egész Ruténföldön egyidőben megoldhatatlan, mert az egyes területek annyira el vannak hanyagolva. Ezért az ú. n. hegyvidéki akció Egán életében csak egyetlen járást dolgoz fel, a szolyvait. Egán már 1900 február 12-én munkácsi beszámolójában említi, hogy a szolyvai járás után Beregmegye egyéb részei, majd a többi rutén megye következnek, de terve beváltását hirtelen halála megakadályozta.

A munka tehát a szolyvai kerületben indult el. A helyi kirendeltség tagjai¹²⁰ kiváló szakemberek és megbízható munkatársak voltak, az eredményben komoly részesei Egánnak.

Mint említettük, Egán a földből indult ki. Ennek rendezésétől tette függővé az állattenyésztés és a szövetkezeti hálózat megteremtését. Híres munkácsi jelentésében is erre a hármas egységre hivatkozik és munkarendjében pontosan betartotta ezt a lényegbevágó sorrendet.

Egán a magyar földkérdés első prófétái közé tartozik. Amikor ő kimondja a szociális aránytalanságok vétkét, a földnélküli rutén zsellérek nyomorát, a magyar parlament „haladó” pártjai még mélyen hallgatnak a magyar jövődöntő kérdéstről, amelyet a „konzervatív” Egán 1898-ban mozgalma tengelyébe állít. „Az első volt a föld, — hirdeti Munkácson 1900 februárjában. Midőn ezt a szót kiejtem, — írja — önkéntelenül eszembe jut, hogy ezideig egy semmibe nem vett, nagyon mellékes fogalom volt, amelyet mi lábbal tiportunk, melyet árucikké degradáltunk, sőt amelyről vezető államférfiak is kihírdették a veszélyes axiómát: mindegy az, hogy ki bírja a földet, csak az adót fizesse”.¹²¹ Azóta is kevés ilyen éles, de igaz vádat emeltek ebben a kérdésben, mint amilyenre Egán, Darányi Ignác miniszteri megbízottja vállalkozott.

A földhiányt bérletekkel kívánta ellensúlyozni, Darányi még 1897-ben olyan értelmű szerződést köt Schön-

¹²⁰ Egán szolyvai munkatársai: Marton István, áll. intéző, dr. Lakner Ferenc, min. segédfogalmazó, Boronkay Gyula min. számellenőr, Kubasko József min. számtiszt és Brokés József áll. intéző voltak.

¹²¹ Egán-jelentés 17. 1.

bornnal, hogy ennek mammutbirtokából 25 évre kibérel 12.622 katasztrális holdat. Ennek alapján Egán a jelzett bérletet a szolyvai járás 41 községében 4303 földművelőnek haszonbérbe adta, akik közül 1793 földbérlő, a többi havasi legelőbérlő volt.

Eleinte próbaévre adták ki a bérleteket, ennek letelte után további tizenegy évre, amit egyes helyeken a hegyvidéki kirendeltség a világháború végéig meghosszabbított. Elsőosztályú földért holdanként hat, másodosztályúnál négy, harmadosztályúnál két és fél forintot fizetett a bérlő. Később, amikor a talajviszonyokat jobban megismerték, több osztályt állapítottak meg, így voltak a Beszkidekben 50 krajcáros, egyforintos, egyforint 25 krajcáros és egyforint 75 krajcáros holdak, másutt mint Szolyva, Alsóverecke és Volócz környékén nyolc-tíz forintos síksági táblák. A fizetési időt július 15 és október 1 között állapították meg, amikor a hegyvidéki népnek leginkább van pénze. A bérlő a bérelt földekkel kapcsolatban kötelezte magát, hogy a földeket legalább minden negyedik évben trágyázza, a területet gátszakadások ellen védelmezi és a bérlőhöz vezető utakat rendben tartja.

Egánra leginkább jellemző az a szívós küzdelem, amit a bérletek kiosztásakor a földműves nép érdekében folytat. Már az első szervező bizottsági ülés határozatilag kimondja, hogy minden téren a földműveseket kell előnyben részesíteni. A földművelésügyi miniszterhez benyújtott emlékiratban pedig alábbi klasszikus okfejtéssel indokolja Egán a határozatot.¹²²

¹²² A hegyvidéki kirendeltség első emlékirata a m. kir. földművelésügyi miniszterhez, II. fejt., 35—36. 1.

„A Kárpátok hegyvidéke régebben őserdő volt. Akik ezen őserdőket kiirtották, ezer év óta verejtékük árán ezt a földet termőképessé tették, kik e földön élve, állampolgári és hazafias kötelességeiknek minden időben, békében és háborúban odaadón megfelelték, ezen földműveseket e területen fenntartani és existenciájukat a megváltozott nehéz viszonyok közt a jövőben is lehetségessé tenni, ezen cél elérésének biztosítása minden kétségen felülálló, nagyfotosságú állami érdeket képez. Mindenki tehát, aki ezen földműves osztályhoz tartozik, a föld sajátkezü megművelésével és az azzal szoros kapcsolatban lévő állattenyésztéssel foglalkozik, aki abból él, kinek ezen foglalkozás képezi létalapját, az *hitfelekezeti és nemzetiségre való tekintet nélkül* részesíttessék állami támogatásban”.

Tíz évvel később a hegyvidéki kirendeltség jelenti,¹²³ hogy 20.657 hold állambérleti földterületből 66 község 3063 földműves-gazdája részesült, 1910-ig bezárólag 6000 hold megváltás útján öröktulajdonba ment át. Ez a késői eredmény legszebb bizonyítéka az Egán-féle bérlettervezet kiválóságának. A rutén nép szívósan ragaszkodott a megváltott földekhez és Egán emléke leginkább az általa bevezetett földbérletek révén maradt meg a nép szívében.

A földkérdés mellett a hegyvidéki akció számtalan jótanáccsal, szakszerű útmutatással látta el a kárpátalji népet, hogy a községi erdőket rendszeresen kezeljék. Erre a beavatkozásra egy sajátos területi szokás leküzdése miatt volt szükség. Egán megállapítja, hogy a rutén paraszt nem követ semmilyen erdőkitermelési módszert. Állandóan új területek irtásához fog, azokat beveti, majd ismét más területekre tér át, ahelyett, hogy a már megművelt területe-

¹²³ V. ö. Darás: A ruténföld elszakításának előzményei, 85 l.

ken fokozná a termelést. Ez a körülmény később a cseh rezsim idején, a cseh erdőigazgatóságok helytelen fapolitikája miatt, nem egyszer okoz felesleges árvizeket a síkföldi területeken.

A bérletrendszer végcélja a mintagazdaságok létesítése. Egán hivatkozik egy svájci származású¹²⁴ máramarosi nagybirtokosra, aki mintagazdaságai révén valóságos második Svájcot teremtett birtokán.

Egy mintagazdaság alapfeltétele a szakszerű állattenyésztés. Kárpátalján ez kétszeresen számít, mert ennek az állattenyésztésre teremtett vidéknek legnagyobb értékei a havasi legelők, melyek a fejlődő állatra elsőrendű jelentőséggel bírnak. Ebből a szempontból Egán még a svájci havasi legelőknél is kiválóbbnak tartja a kárpátalji legelőket, ahol a hegyvidéki akció kezdetéig csak az állathiany miatt nem alakult ki szakszerű állattenyésztés.

Egán kezdeményezésére a földművelési minisztérium 1897 őszén 100, 1898-ban 500, 1899 őszén és 1900 tavaszán 1000 darab tenyészmarhát, összesen tehát 1600 állatot importált erre a területre. A kisbirtokosok az első szállítmánynál öt, a továbbiaknál négy évi részletfizetésre kapták az importált állatot, de kötelezni kellett magukat, hogy az így szerzett állatot 7 éven belül sem eladni, sem elcserélni nem fogják. Egán azt is kivívta, hogy az import-állatokat adó vagy bármilyen adósság fejében nem foglalhatják le s ezzel az áldásos intézkedéssel biztosította sokszáz ruszin család létalapját. Ugyanekkor 500 anyajuhot is importált a kirendeltség és 1900 februárjában Egán már bejelenti, hogy néhány prima külföldi ménnel a szolyvai gazdaság-

¹²⁴ Zürcher—Herzog szaploncai földbirtokos máramarosi ötezer holdjáról van szó.

ban megkezdik a rendszeres lótenyésztést, ami Egán halála után elakadt. 1910-ben 4600 import marháról számol be a hegyvidéki akció, ami évenkénti elosztásban az állat-behozatal 12 százalékos visszaesését jelenti. Ugyanekkor azonban már nagyszerűen virágzik az alsóvereckei gazdasági telep. A kirendeltség évenként átlag 8000 munkást helyez el az Alföldön, akiknek bérjövödelme meghaladja a félmillió koronát. Egán a mintagazdaságok révén a háziipar fejlesztésére is gondolt. Darás említi,¹²⁵ hogy 1910-ben a téli hónapok alatt úzótt háziipar 3400 kiscigányt foglalkoztat, közel 200.000 korona összkeresettel.

A földbérletek és az állatimport nyomán gondoskodni kellett arról, hogy a bérlő anyagi lehetőségek híján, meg tudja művelni földjét és felnevelhesse a részletre kapott növendékállatot. Tehát hitelre volt szükség. Ilyen pedig Kárpátalján Egán mozgalmáig csak a legtisztességtelenebb zszora formájában létezett.¹²⁶ Egán hitelszövetkezetei ezért jelentenek forradalmat az évszázadok óta kizsákmányolt területen. Egán szembehelyezkedik a „kazársággal”¹²⁷ s, hogy ez milyen következményekkel jár személyére nézve, arról a továbbiakban részletesen beszámolunk.

Mielőtt kidolgozná szövetkezeti tervét, hónapokon keresztül tanulmányozta a galíciai *ruszin* fogyasztási szövetkezeteket s az itt tapasztaltak és az 1898. évi XXXI. tc. alapján a szolyvai járásban 11 hitelszövetkezetet hívott

¹²⁵ L. i. m. 85 l.

¹²⁶ Bartha Miklós példátlan eseteket sorol fel a kárpátalji uzszoráról Kazárföldön c. művében. Eltekintve a kirívó jelenségektől, már Egán megállapítja, hogy 1899-ben a Ruténföldön a legelterjedtebb minimális kamat tíz forint után heti egy forint, azaz egy évre 52 forint, melyhez később a kamatos kamatok is hozzászámítottak.

¹²⁷ Lengyelzsidoság — Bartha Miklós szavajárása szerint.

életre, melyekhez a járás 56 községe közül mindegyik csatlakozott. Földhitel 1900 előtt ismeretlen fogalom a rutének között. Egán ezt vezeti be, de mindenfajta hitelszolgáltatásnál kirekeszti a váltót, mellyel a kazárok ezideig a ruténség gazdasági sorvadását előkészítették. Az új hitelszövetkezetekben csak két kezessel kiállított kötelezvények alapján nyújtanak hitelt, viszont Egán megteremti az apró kölcsönök kamatmentes formáját is, amiért a hegyvidéki kereskedők bosszút esküsznek ellene.

Egán nem törődik a veszedelmekkel. Következétesen halad a maga útján s, hogy ez az út a hitelszolgáltatás terén mennyire eredményes, bizonyítja az 1900 február 12-én bemutatott táblázat.¹²⁸

1910-ben 35.819 szövetkezeti tagnak 2,577.580 korona értékű üzletrésze van. A 11 hitelszövetkezet 143-ra szaporodik s ezek keretében 77 áruraktár létesül.

A hitelszövetkezeteken kívül az állatbehozatal is erősen keresztezi a kárpátaljai községi kereskedők érdekeit. A harc pedig akkor indul el Egán és a kereskedők között, amikor a szövetkezeti áruraktárak is megszerveződnek. Ez a „kazár” részről minden eszközzel folytatott küzdelem tetőpontra hág, amikor az érdekeltek megtudják, hogy a kirendeltség a pénzügyminisztertől italmérési jogot is kért a szövetkezetek számára.

Felvázoljuk ennek a 40 éve lezajlott harcnak külső megnyilvánulásait. A hitelszövetkezetek a tőkekihelyezés terén lehetetlenné teszik a további bűnös hitelakciók folytatását, az áruraktárak letörnek a hegyvidéken érvényben

¹²⁸ A hitelszövetkezetekbe való beszerzés a papságon keresztül történt, ez volt a szövetkezeti hálózat kiépítésének egyedüli módja. Jellemző Egán hitelszövetkezeteinek üzleti rentabilitására, hogy évenként átlagban csak 0.4 százalék leírás vált szükségessé.

Egán 1900 február 12-én bemutatott szövetkezeti táblázata.

Sorszám	A hitelszövetkezet neve	Megalakulásának napja	Megalakulása idején		Az 1900. év II. 12-i értekezlet idején		Igazg. ülések 1900. febr. 12-ig	kölcönt		kölcönössz.		A nyert kölcsön-összeg száma	A visszafizetés átl. terminusai
			üzletrészek száma	tagok száma	üzletrészek száma	tagok száma		kért tagok száma	nyert tagok száma	mini-muma	maxi-muma		
1	Szolyvai	1899 jún. 3.	510	387	694	479	6	178	125	30	400	15.070	3 év
2	Dombostelki (Polena)	1899 jún. 3.	201	138	308	216	4	103	98	40	600	7.064	2 év
3	Alsóvereckei	1899 jún. 3.	280	169	317	186	5	118	97	10	800	7.571	3 év
4	Zsdenovai	1899 júl. 30.	88	68	122	95	2	120	92	10	400	9.828	3 év
5*	F. K. Bisztrai	1899 aug. 1.	65	58	65	58	–	–	–	–	–	–	–
6	Volóczyi	1899 aug.	142	95	185	118	6	70	47	10	400	5.546	5 év
7	Kisszolyvai	1899 okt. 29.	105	65	134	94	1	47	14	120	800	5.020	3 év
8	Zugói	1899 okt. 29.	89	47	126	84	1	14	11	80	800	4.120	3 év
9*	Vezérszállási	1900 jan. 31.	91	82	91	82	–	–	–	–	–	–	–
10*	Bereg-Bukóczyi	1900 febr. 1.	38	37	38	37	–	–	–	–	–	–	–
11*	Felsővereckei	1900 febr. 1.	73	72	73	72	–	–	–	–	–	–	–
	Régebbiek		1415	969	1886	1272	25	650	484	–	–	54.219	–
	Újabbak		267	249	267	249	–	–	–	–	–	–	–
	Összesen		1682	1218	2153	1521	25	650	484	–	–	54.219	–

* ekkor még alakulás alatt.

lévő egyedáratat, az italmérés pedig legfőbb keresetétől fosztja meg ezt a keletgalíciai kereskedőhadat, mely nem átal a pálinkába vitriolt önteni, hogy a kimért ital „erejét” növelje.

A kereskedők ellenpropagandája előbb a zugói, majd a kisszolyvai hitelszövetkezetek körül mutatkozott meg erőteljesen. A kereskedők, akik 70 százalékban évtizedes kölcsönökkel tartják kezükben a népet, elhitetik azzal, hogy a hitelszövetkezetek csak arra valók, hogy az „urak” a heti 10 krajcárt¹²⁹ saját céljaikra felhasználják. Mivel 1899 őszén a helyzet e két helyen válságosra fordul, Egán felkérte az első máramarosmegyei hitelszövetkezet alapítóját, Tegze Géza, felsőbisztrai papot, hogy világosítsa fel a két község népét. Tegze, Egán egyik legkiválóbb munkatársa, készséggel vállalja a missziót, bár mint Egán feljegyezi, a szövetkezetek körül folytatott áldásos munkája miatt, négyszer felgyújtották, egy ízben életére törtek, máskor feleségét késelték meg ismeretlen tettesek.¹³⁰ „Ellenérvek” igénybevételében tehát nem válogatós az ellentábor. Érzi, ha Egán felülkerekedik, vége a legbűnösebb pénzuralomnak, mely valaha gazdaságilag gyengébbek teljes anyagi kiszipolyozását célozta. Egán a helyzet felmérése után, telekkönyvi másolatok alapján három csoportra osztja a véginségben levő községek lakóit. Azokra, akik vagyoniilag teljesen a kereskedők hatalmába jutottak, akiken tehát kispénzű hitelszövetkezetekkel már nem lehet segíteni, olyanokra, akik ugyan szintén a kereskedők adóssai, de még megmenthetők és végül azokra, akik némi tehermentes ingatlannal rendelkeznek. Az utóbbi két csoport adósságait

¹²⁹ A hitelszövetkezetek heti tagilletéke.

¹³⁰ Egán-jelentés 75. 1.

pontosan összeírta, hogy így állandóan szem előtt tartsa a szövetkezeti tagok anyagi helyzetét.

A szövetkezetek körül teljes győzelmet arat és nem kisebb sikere van az állami állatbehozatalnak, mely a szolvai járásban teljesen kiküszöbölte a közvetítő kereskedelmet. A kereskedők, amennyire módjukban áll, szabotázsra izgatják a népet és, hogy az állami akciót diszkreditálják, áron alul hatvan borjút hozatnak be Bukovinából és a szállítmányt az állami ár egyharmadáért bocsájtják forgalomba.¹³¹ Ezen a ponton sikerülne is az ellenhadjárat, ha a behozott állatok nem lettek volna betegek. Így hat hónapon belül legnagyobb részük elhullott, mire a nép, kevés kivétellel, otthagya a kazár felhajtókat.

Az igazi küzdelem, mint említettük, az italmérés körül zajlott le. Már az áruraktárak vevőit is rendszeresen figyeltetik a kazárok és a szövetkezeti tagok számára megtagadják az őrlést, ami a kerületben messzemenő következményekkel jár, mert az uradalom összes malmainak bérlete a szatócsok kezében volt. Az italmérés bevezetését pedig már leplezetlen izgatás előzi meg. Egán tudja, hogy az akciónak súlypontja ez a kérdés. A hegyvidék és a pálinka viszonya kétségbeejtő: „aki a népnek pálinkát ad e vidéken, csak az tartja kezében a népet.”¹³² Egán kétféle veszedelmet akar elhárítani a hegyvidéki lakosság felől. Az ő szövetkezeteiben csak zárt formában árusítanak az italt, tehát a rendszeressé fajuló korcsmázást ezzel feleslegessé tenné, másrészt — ami nem kevésbé fontos — az italmérésnek ez a formája megakadályozná, hogy mindenfajta kevert, egészségtelen ital kerüljön forgalomba. Kísérlete

¹³¹ Egán-jelentés 76. 1.

¹³² U. o. 79. 1.

tehát éppúgy egészségügyi, mint szociális, biztos eszköz a nép felemelésére.

A szövetkezeti italmérések az egyes községi tanácsoktól függenek. 1899 őszén hét kérdéses község közül ötben a megvesztegetett tanács leszavazza az indítványt,¹³³ állandó küldöttségek járnak az országot, bérelt parasztok és befolyásolt képviselők hirdetik, hogy Egán tönkre akarja tenni a kiskereskedelmet. Az italmérés ügye nem is rendeződött Egán életében. A szövetkezetek ugyan megkapják 1900 őszén a korlátolt italmérési jogot, de Egán halála az akció e lényeges részének megbénulását jelenti.

Az áruraktárak a hitelszövetkezetek keretében működtek, minimális öt százaléknyi haszonnal, aminek következtében a lakosság 50—60 %-kal olcsóbban szerezhetette be szükségleteit. 1901 őszén közvetlen Egán halála előtt, a szolyvai járási központnak kb. 150.000 koronás évi összforgalma, 12 községi elárúsító helye van. A fogyasztási szövetkezetekben hitel nincs, ami eleve lehetetlenné teszi a gazda-adósságokat.

Egán az első, aki félévi részletfizetés mellett, már 1899-ben a beregi hegyvidék három járásában 2000 földművesnek ad tavaszi és őszi vetőmagot. Az általa kezdeményezett vetőmagkiosztást az állam később intézményesíti és húsz év alatt 702.732 koronát áldoz erre a célra.¹³⁴ A hegyvidéki kirendeltség ezenkívül nagy gondot fordít a

¹³³ Szolyván megtörtént, hogy a javaslat ellen szavazó 13 gazda közül 11 azon az alapon, hogy ők ugyan az első tárgyalásnál pénzt fogadtak el a kereskedőtől, de ez nem kötelezi őket a továbbiakra, kérték az előző napon általuk hozott határozat hatálytalanítását. (L. Egán-jelentés 82. 1.)

¹³⁴ Informations (Az emigráns ruszin komité első népszövetségi emlékirata) 1922, 7. 1.

legelők feljavítására ¹³⁵ és Egán, mint a kárpátalji közoktatásügyi bizottság tagja, 1900 tavaszán eredményesen interveniál a felállítandó 25 rutén népiskola ügyében is.

Igy fejlődött ki Egán mozgalma működése három esztendeje alatt. 1901 szeptemberében Ungváron tárgyal Firczák püspökkel az akció kiterjesztésének módjairól. Innen Munkácsra igyekszik kocsin, de útközben 1901 szeptember 20-án reggel félkilenckor mindmáig kiderítetlen körülmények között halálos sebet kap és néhány órával később az ungvári közkórházban kiszenedett.

Egán sejtette végzetét. Jegyzeteiben, Bartha Miklóssal folytatott levelezésében, de főként a munkácsi jelentésben ismételtlen hivatkozik az állandó veszedelemre, melynek ellenfelei részéről ki van téve. ¹³⁶

Halálát a sajtó és közvélemény hónapokig vitatta. A fővárosi lapok kivétel nélkül balesetet vagy öngyilkosságot állapítottak meg, a hivatalos nyomozás nem folyt kellő eréllyel és szintén nem jutott tovább a véletlen baleset feltevésénél. Közel negyvenesztendő romok alatt kutatva, egyetlen egykorú jelentést találunk, ¹³⁷ mely büntető-

¹³⁵ A világháborúig 281.064 koronát fordít erre az állam.

¹³⁶ A 81. lapon: Munkatársaimat, kik engem híven, tisztán csak a nép érdekében célul tűzött törekvésekben támogatnak, életükben fenyegetik. Engem pedig felekezeti átokba tettek, mely mint a beavatottak állítják, annyit jelent, hogy minden igazhitű a kisgyermektől kezdve a tehetetlen aggastyánig köteles mindennapi imádságába azon forró óhajt bevenni, hogy Jehova engemet legkésőbbben egy év alatt okvetlenül elpusztítson. Másutt: „Tisztában voltam magammal, hogy az én személyemnek ezáltal nem fogok barátokat szerezni, sőt személyemre nézve, nézeteim nyílt közlése könnyen végzetessé fog válhatni. De tudtam és éreztem, hogy a rámbízott szent ügynek elárulásával lenne egyenlő, ha hallgatnék azon dolgokról, miket itt tapasztalnom kellett.” (Egán-jel. 126. 1.)

¹³⁷ Bihar Jenő: Egán Edét meggyilkolták, Bp. 1901, 47. 1.

jogi részletességgel, a végzetes út körülményeinek tüzetes leírásával és az ellenérvek éles logikájú cáfolatával igyekszik bizonyítani, hogy Egán orgyilkosság áldozata lett.

Ezt az adatot, a ruszin kérdés fejlődését vizsgálva, kötelességünknek tartjuk behatóan ismertetni.

Egán 1901 szeptember 20-án reggel nyolc órakor indult utolsó útjára. Rochlitz Nándor ungvári kir. főerdészszel, a hegyvidéki kirendeltség ungmegyei megbízottjával kocsizott Munkács felé, amikor az ungdaróci-gerényi határban Egán megkéri utitársát, hogy amíg a lovak a kapaszkodó tetejére érnek, másszák meg az utat szegélyező dombot, hátha odafent valami zsákmány akad. Jobbkezében vadonatúj Mauser-rendszerű ismétlőfegyverével egyenesen, a legmeredekebb ösvényen indult a dombnak, míg társa rézsut igyekezett a magaslatra. Alig ért azonban félútra a főerdész, midőn a domb peremén forgópisztoly dörren és feltekintve látja, hogy Egán fejjel lefelé zuhan az árokba. Jobbhalántékán találta a halálos lövés, mely, mint a hatósági vizsgálat megállapította, közvetlen közélről érkezett. A hevesen vérző férfit egy ungmegyei földbirtokos¹³⁸ fogatán viszik Ungvárra, ahol, mint megírtuk, déli félegykor, anélkül, hogy visszanyerné eszméletét, meghal.

A helyszíni vizsgálat eredményét¹³⁹ a hivatalos bizottság

¹³⁸ Plotényi Nándor.

¹³⁹ A hivatalos jelentés szerint „a golyó a jobbful melletti halántékcsonton tört be s hatolt át az agyon, míg útja másik végpontjául a balfül csúcától 4 centiméternyire egy 3 centiméter átmérőjű rendetlen nyílást hagyott. A golyó nemcsak szétronsolta, de a két lösebet hátrafelé összekötő irányban szét is repesztette a koponyát. A boncolás megállapítja, hogy a lövést közvetlen közélről irányíthatták, erre vall a seb körül észlelhető gyenge bőrpörkölés”. (L. Bihar 8. 1.)

felterjesztette a nyomozásnak, amely három kiváló fegyverszakértőt küldött a helyszínre.¹⁴⁰ Ez a bizottság hosszas tanakodás után véletlen baleset ténykörülményét állapítja meg, amit hivatalosan tudomásul vesznek s ezzel az Egán-ügy ad akta kerül.

Bihar Jenő a hivatalos vizsgálat időpontjában beható magánvizsgálatot folytatott annak megállapítására, hogy öngyilkosság, véletlen vagy merénylet okozta-e Egán halálát. Először az öngyilkosság kérdését tisztázza. A budapesti sajtó egyes orgánumai¹⁴¹ szerint Egán munkácsi utazása előtt állítólag azt a kijelentést teszi Ungváron: „Majd meglátjuk, hogy lesz, mert ettől függ az életem”. Ezt a koholt megjegyzést Egán ungvári ismerősei kihallgatásuk során egyöntetűen tagadták, sőt Török Ignác főispán is elhamarkodott vádnak mondja az öngyilkosság feltételezését a Darányi Ignácnak és Széll Józsefnek küldött tudósításban. Az egyetlen szemtanú, Rochlitz Nándor vallomásában és a Darányihoz intézett jelentésben ugyanezt mondja. Fel nem tételezhető, hogy a sikerei csúcspontján álló, erőteljes férfi, aki utolsó ungvári éjszakáját hivatalos jegyzetek összeállításával tölti, öngyilkosságot követett volna el. Ezt kizárja az a tény is, hogy Egán táviratilag megrendelte munkácsi lakosztályát.¹⁴² Következne tehát a véletlen baleset. A helyszini szemle megállapította, hogy a halált hozó golyó szemben érte Egán jobbhalántékát s ez a körülmény mentesíti Rochlitzot a továbbiak alól. A domb tetején

¹⁴⁰ Komjáthy Tihámér pénzügyi titkár a biztosító társaság, Capf Albert a fegyvertan tanára a Ludovikán, az örökösök és Marsák főhadnagy az ügyészség megbízásából.

¹⁴¹ Budapesti Napló, 1901, IX. 22.

¹⁴² Bihar i. m. 12. 1.

pedig, ahol a gyilkosság történt, két hátratántorodott láb és ezek előtt a puskatus kicsúszásának nyomait állapították meg. Beillesztették a fegyvert lehetséges helyzetébe és kitünt, hogy a karabély állása szerint 45 fokos elhajlás mutatkozik a merőlegestől, tehát az esetleg elsülő fegyver egy méternyi távolságban húzott volna el az áldozat testétől.¹⁴³ Kirner, pesti fegyverműves, vallomása szerint a fölfeszített sárkány, ha azt semmiféle külső erőszak nem éri, tehát ha nem pattantják le a nehezen működő kakast, elbotlás esetén el nem sülhet.¹⁴⁴ Végül és ez a lényeges érvek közül a legdöntőbb, a tárban egy ki nem esett töltényhüvelyt találtak, melyen elgörbülés nyomai láthatók és Egán barátai szerint „e félregörbítés egyedüli célzata nem lehetett más, mint hogy a hüvely könnyen alá ne hulljon a závárból”,¹⁴⁵ azaz az elővigyázatos Egán óvintézkedése. Marad tehát a harmadik, legvalószínűbb feltevés: *Egánt ismeretlen merénylője meggyilkolta*. Bizonyítja ezt, hogy a hátrazuhanó áldozat csúszását sarkok és nem lábhegyek jelzik, ahogy az egy előlről érkező lövés esetében történt volna. Rochlitz véleménye szerint Egán előre-hajolva tartott a dombnak, tehát ilyen helyzetben a test előrezuhan, majd legurul „de hátrabukni s fejjel tovább alágurulni, soha”.¹⁴⁶

Ennek a dombnak megmászása Egán kedvelt szokásai közé tartozott. Ha Ungvárról Munkácsra kocsizott, ezen a helyen mindég kiszállt, hogy megnézzé a domb tetején nyíló kilátást. A népszerű ember szokását a környéken ismerték

¹⁴³ U. o. 14. 1.

¹⁴⁴ U. o. 21. 1.

¹⁴⁵ U. o. 40. 1.

¹⁴⁶ Bihar i. m. 23. 1.

és a vér kiserkenése igazolja, hogy a domb pereméről érkező lövés az áldozat jobboldala felől érkezett (jobbhalánték!), amely részen elmosódó bocskornyomokat vélt felfedezni a környékbeli lakosság. Meg kell jegyeznünk még, hogy Egán az akció első évében életbiztosítást köt, de a fővárosi biztosító csak Darányi személyes intézkedésére hajlandó az ügyletre, mert kijelenti, hogy Egán személye a hegyvidéken állandó életveszedelemben forog. Bihar szerint egy nappal a gyilkosság előtt¹⁴⁷ egy Munkácson kelt és Ungvárra címzett rejtélyes levelezőlapon szétrajzolt, izgatott betűk a következő, szaggatott üzenetet árulják el: „Egán még köztünk pusztít, még él, bárcsak elveszne már. No, de ma vagy holnap...¹⁴⁸” Egy gazdátlan adat szerint egy ismeretlen vidéki szatócs-forma ember a gyilkosság napján, már reggel 9-kor érdeklődik Ungváron Egán hol- és hogyan felel, holott a haldoklót szállító fogat csak féltízkor hozza a hírt Ungvárra. Vessük össze ezeket a külön-külön jelentéktelen adatokat Egán sejtéseivel, nyilvános nyilatkozataival, a hegyvidéki kereskedők minden eszközzel dolgozó maffiájával és a szövetkezetek ellen elkövetett sorozatos merénylettekkel, melyek egyikéről Tegze lelkész esetében beszámoltunk, egykönnyen rekonstruálható a gyilkosság lefolyása. Bihar úgy véli, hogy a gyilkos közlőről követte a poroszkáló kocsit, hirtelen felkúszott a domb peremére és onnan küldötte a halálos lövést Egán felé. Bármiként is legyen, *borostyánkői Egán Ede 1901 szeptember 20-án reggel a kárpátalji rutén nép*

¹⁴⁷ U. o. 31. 1.

¹⁴⁸ U. o. 32. 1.

anyagi felemeléséért és megmentéseért vívott harc vértanuja lett és benne Széchenyi után a legnagyobb magyar nemzetpolitikusok egyikét vesztette el a magyarság.

Akik négy évtized múltán Egán hatalmas kűldetését irányatos társadalompolitikai törekvések szolgálatába igyekezzenek állítani, rossz szolgálatot tesznek Egán emlékezetének. Egán nem volt antiszemita,¹⁴⁹ a meghatározás mai értelmében, bár jogosan féltette nemzetét az elkövetkező gazdasági és társadalmi aránytalanságtól. Amikor a keletgalíciai beszivárgás ellen megfeszített erővel küzdött, a kazárság beözönlését ugyanakkor a magyar közvélemény ellenkező pólusán Chorin és Vázsonyi Vilmos is egészségtelennek és üldözendőnek nyilvánította. Egán, ha ugyan szabad még megkockáztatni felmagasztosuló alakjával kapcsolatban a diszkreditált jelzőt: *magyar humanista volt*, aki a Kárpátalján két keze után élő földmunkás zsidó családoknak is juttatott földet és élelmet az inségakció során.¹⁵⁰

Amikor történelemmé váló alakját és követendő példáját idézzük, nem búcsúzhatunk tőle másként, mint hűséges híve¹⁵¹ ihletett soraival:

„Nemcsak atyja volt a rutén népnek, de egy személyben honalkotója, ki egy másnak termő földterületből édes-

¹⁴⁹ „De én nem vagyok antiszemita sem, legalább nem a szónak utcai értelmében, sem nyiltan, sem titokban.” (Egán-jel. 150. l.)

¹⁵⁰ A hegyvidéki kirendeltség 1900 februárjában jelenti, hogy Alsó-Vereckén, Rákóczi-Szálláson, Verebésen, Uj-Rosztokán, Tiszóván, Zdenyován, Serbócon és Bukócon 51 zsidó családnak, Valócon és Kis-Szolyván 30 zsidó családnak egy-egy szekér szénát utalványoz télre, Alsó-Vereckén pedig krumpliföldeket oszt szét a szegénysorsúak között. (Egán-jel. 150. l.)

¹⁵¹ Bihar. I. m. 3. l.

hazát szerzett a kifosztottaknak, apostola, ki visszaplántálta a szívekbe a sors tépő viharától kifacsart hitet, bizalmat, s végül vértanuja, kinek a kitagadott nép valóra váltott jólétéért halált írtak fejére. Két Géniust ismer a rutén nép szíve, az egyik Rákóczi, ki a magyarok iránti szeretetre ébresztette őket, a másik Egán, ki hazát adott nekik Magyarhonban”.

A hegyvidéki akció pedig elsorvadt 1910 után és a rutén nép védelmező nélkül maradt!